

توسعه چارچوب تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان در برابر خشک‌سالی با بهره‌گیری از روش کیفی و نرم‌افزار ATLAS-ti

ملیکا سادات امیرزاده^۱، ناصر برک‌پور^{۲*}

۱. پژوهشگر دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران melika.amirzadeh@gmail.com

۲. استاد گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۱۱/۱۵

تاریخ وصول مقاله: ۱۳۹۷/۰۸/۲۷

چکیده

یکی از جدیدترین رهیافت‌ها در عرصه پژوهش‌های مرتبط با تاب‌آوری، تاب‌آوری اجتماعات محلی است. اما با وجود تدوین چارچوب‌های متعدد تاب‌آوری اجتماعات محلی، ملاحظه می‌شود که پژوهشگرانی اندک بر اتخاذ دیدگاه ذی‌نفعان در اجتماعات محلی و در برابر مخاطرات آهسته و تدریجی، نظیر خشک‌سالی و خشک شدن رودخانه‌ها و آبراه‌ها متمرکز بوده‌اند. این در حالی است که از دیدگاه بسیاری از پژوهشگران تاب‌آوری، پدیده‌ای پیچیده، چندبعدی، محدود به زمینه و وابسته به فرهنگ است. به همین دلیل پژوهش حاضر بر آن است تا از طریق تشریح نظرات و تجربه‌های ذی‌نفعان و متخصصان، به مفهوم‌سازی و تدوین چارچوب ارزیابی تاب‌آوری دو اجتماع محلی هم‌جوار با مادی‌ها در شهر اصفهان (محله عباس‌آباد و محله برازنده) بپردازد. بدین منظور در این پژوهش، پارادایم تفسیری و طرح پژوهش کیفی مدنظر قرار گرفته است. به‌منظور گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه استفاده شد و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل محتوای کیفی و با بهره‌گیری از نرم‌افزار ATLAS-ti صورت گرفت. در مجموع ۳۲ مصاحبه با ساکنان و متخصصان مختلف در دو اجتماع محلی مورد نظر در شهر اصفهان انجام شد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که تاب‌آوری در این دو محله، قابل مفهوم‌سازی در دو سطح اصلی جامعه و اجتماع محلی است.

کلیدواژه

اصفهان، تاب‌آوری اجتماعات محلی، تحلیل محتوای کیفی، مفهوم‌سازی تاب‌آوری، ATLAS-ti.

۱. سرآغاز

عوامل انسانی و شاخص‌های اجتماعات در سطح اجتماع محلی است. یکی از مهم‌ترین رهیافت‌های مبتنی بر اقدام در این سطح، تاب‌آوری اجتماعات^۳ است. این رهیافت جدیدترین مورد از مجموعه رهیافت‌های تاب‌آوری است که در سال‌های اخیر مورد توجه طیف وسیعی از پژوهشگران، روان‌شناسان و متخصصان علوم پزشکی تا جامعه‌شناسان و پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی و شهری، قرار گرفته است. این رهیافت به‌عنوان چشم‌انداز و نیز راهبردی در مدیریت ریسک، شناسایی و ترویج شده است (Pfefferbaum et al., 2015)؛ زیرا سکونت در

در دهه‌های اخیر رهیافت‌های مبتنی بر برنامه‌ریزی و اقدام در سطح «اجتماع»^۱ و «اجتماعات محلی»^۲، مورد توجه پژوهشگران مختلف در پژوهش‌های شهری قرار گرفته است. این رهیافت‌ها، بر انجام اقدامات در میان اجتماعات محلی استوار است و معمولاً بر اساس رهیافت پایین به بالا، مشارکت اجتماعات محلی و متمرکز بر شناخت

۱. این مقاله بر گرفته از رساله دکتری ملیکاسادات امیرزاده با عنوان «تدوین چارچوب ارزیابی و راهبردهای تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان» که با راهنمایی دکتر ناصر برک‌پور در دانشگاه هنر اصفهان به انجام رسیده است.

است تا برخی مفاهیم در این زمینه بررسی و حدود و ویژگی‌های آن شناسایی شود. به همین منظور، نخست تعریف تاب‌آوری اجتماعات محلی و پس از آن مفهوم‌سازی‌های صورت گرفته درباره این موضوع، مرور شده و در ادامه روش تحقیق و یافته‌ها ارائه می‌شود.

۲. تاب‌آوری اجتماعات محلی

پژوهش درباره تاب‌آوری اجتماعات محلی، معمولاً بر اساس رهیافت پایین به بالا، متمرکز بر شناخت عوامل انسانی و شاخص‌های اجتماعات در سطح جامعه است. این رهیافت به‌عنوان «توانایی گروه‌ها و اجتماعات برای کنار آمدن با فشارهای خارجی و اختلالات در نتیجه تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیط‌زیست» معرفی شده است (Adger, 2000). Folke (۲۰۰۵) اظهار می‌کند که تاب‌آوری اجتماعات درباره «ضرورت سیستم‌های انسانی برای یادگیری مدیریت تغییر» است. از دیدگاه Wilson (۲۰۱۲) تأکید تاب‌آوری اجتماعی بر «درک پاسخگویی سیستم‌های انسانی در برابر تغییر است». یکی از مهم‌ترین تفاوت‌ها میان مفاهیم تاب‌آوری بوم‌شناختی، اجتماعی-بوم‌شناختی و تاب‌آوری اجتماعات، به‌طور خاص، در مفهوم خطی بودن و غیرخطی بودن وجود دارد. به عبارتی در حالی که انتقال رژیم در سیستم‌های بوم‌شناختی پس از اختلال غالباً به کاهش تاب‌آوری منجر می‌شود، در سیستم‌های اجتماعی بر اساس فرایندهای یادگیری اجتماعی و حافظه جمعی، این انتقال اغلب اوقات به تکامل و گذار سیستم به وضعیتی متفاوت و حتی بهتر ختم می‌شود. یادگیری اجتماعی به معنای فرایندهای تطبیق انسانی است که سیستم مواجه با اختلال را به حالت متفاوت و گاه بهتر پیش می‌راند. اگر اجتماعی قادر باشد تا حدودی از آسیب گسست در اثرگذار بهبود یابد، بر طبق مدل‌های موجود در گذار اجتماعات به مرحله تطبیق مجدد راه یافته است. توجه به این نکته مهم است که لزومی نیست که نقاط "a" و "b" در شکل ۱ از نظر کیفی مشابه باشند.

اجتماع تاب‌آور به‌عنوان حائل عمل می‌کند و فرصت‌هایی برای ساکنان به‌منظور مدیریت بهتر در مواجهه با تغییر فراهم می‌آورد (Platts-Fowler & Robinson, 2016).

با وجود پیشرفت‌هایی در تعریف تاب‌آوری اجتماعات محلی، گستردگی و تعدد واژگان در برخی موارد باعث بروز هم‌پوشانی و ابهام درباره مفهوم «تاب‌آوری اجتماعات محلی» شده و کاربرد نادرست واژگان، می‌تواند به تفسیرهای غلط و در نتیجه سیاست‌گذاری نادرست منجر شود. Matarrita-Cascante و همکاران (۲۰۱۶) در تحقیقی به کاربرد جایگزین اصطلاحاتی نظیر عاملیت اجتماعات^۴، آسیب‌پذیری اجتماعات^۵، انطباق‌پذیری اجتماعات^۶ و ظرفیت اجتماعات^۷ اشاره کرده‌اند. از نظر آن‌ها اگر چه این مفاهیم به جنبه‌هایی از رفاه اجتماعات و توسعه محلی اشاره می‌کنند، هر یک حائز ویژگی‌های متمایزی هستند و هیچ‌یک به‌اندازه «تاب‌آوری اجتماعات» چارچوبی برای درک تغییر اجتماعات و پرداختن به آن را فراهم نمی‌آورند. بسیاری از محققان، «تاب‌آوری اجتماعات» را معادل «تاب‌آوری اجتماعی» قرار داده‌اند (Adger, 2000; Wilson, 2012) و برخی آن را زیرمجموعه تاب‌آوری اجتماعی قرار داده‌اند (Matarrita-Cascante et al., 2016).

در حالی که اغلب پژوهش‌ها بر چارچوب‌ها و معیارهای عینی برای اندازه‌گیری تاب‌آوری متمرکز بوده‌اند، بسیاری نیز بر اهمیت رهیافت ذهنی به‌منظور شناسایی معیارهای تاب‌آوری و ارزیابی آن تأکید می‌کنند (مانند Maxwell et al., 2017; Jones & Tanner, 2017; Clare et al., 2015). مفهوم تاب‌آوری ذهنی بر این ایده استوار است که مردم از عواملی که به توانایی پیش‌بینی، کاهش آسیب‌پذیری و انطباق‌پذیری آنان با اختلال و تغییر منجر می‌شود، درک بالایی دارند (Jones & Tanner, 2017). بنابراین پژوهش حاضر بر آن است تا از طریق تشریح نظرات و تجربه‌های ذی‌نفعان مختلف به مفهوم‌سازی و تدوین چارچوب ارزیابی تاب‌آوری دو اجتماع محلی هم‌جوار با مادی‌ها در شهر اصفهان پردازد. اما پیش از ورود به میدان تحقیق، نیاز

شکل ۱. گسست‌ها، تطبیق مجدد و بهبودی در گذارهای اجتماعات

(منبع: Wilson, 2012)

بلکه با سیستم‌های اجتماعی - فضایی گسترده‌تر پیوند دارند (Platts-Fowler & Robinson, 2016). تاب‌آوری اجتماعات در سطح خاصی از سازمان‌دهی، تحت تأثیر فرایندهای داخلی قرار می‌گیرد. اما تحت تأثیر اقدامات سطوح پایین‌تر سازمان‌دهی (شامل افراد، خانوارها) و محرک‌های تغییر در سطوح بالاتر (سیاست‌های سطح ملی و فشارهای بازار جهانی) نیز قرار دارد (Berkes & Ross, 2016). اگر چه تفکر تاب‌آوری در مقیاس‌های مختلف از سطح بین‌المللی تا محلی قابل کاربرد است (Wilson, 2012)، و نیز تحت تأثیر فرایندها و اقدامات در سطوح مختلف قرار دارد، اما تأکید تاب‌آوری اجتماعات محلی، کنش میان اجتماعات در مقیاس محلات شهری است که با برخی ریسک‌ها، فشارها، تغییرات و استرس‌های تأثیرگذار بر رفاه، سلامت جسمی و روانی و هویتشان مواجه هستند و معمولاً اجتماعات فراتر از این مقیاس یا جوامع اینترنتی و مجازی مدنظر نیست. به‌طورکلی تاب‌آوری اجتماعات محلی، بر وجود فعل و انفعال و نیز توانایی گروه‌ها و اجتماعات در استفاده از منابع موجود به‌منظور غلبه بر هر گونه شوک، اختلال، چالش و بحران ناگهانی یا تدریجی و مزمن وارد بر اجتماعات در کوتاه مدت و نیز مدیریت، انطباق و سازمان‌دهی مجدد اجتماعات در بلندمدت تمرکز دارند.

فرایندهای یادگیری اجتماعی معمولاً بدین معناست که اجتماع، گونه یا کیفیت تاب‌آوری متفاوتی را در مقایسه با قبل از اختلال خواهد گرفت (Wilson, 2012). به همین دلیل مطالعات متمرکز بر تاب‌آوری اجتماعات، که به شکل‌گیری مدل‌های اجتماعی انجام‌دند، تاب‌آوری را نه تنها توانایی مواجهه با رویدادهای شدید، بلکه دستیابی به سطح بالاتری از عملکرد تعریف کرده‌اند (Kulig et al., 2013).

تاب‌آوری اجتماعات در خصوص مواجهه با سختی‌ها و فشارهای وارد بر اجتماع است و نه از بین بردن دلایل سختی‌ها و استرس‌ها (Platts-Fowler & Robinson, 2016). اگر چه «اجتماعات نمی‌توانند تمامی شرایطی را که بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد کنترل کنند؛ اما توانایی تغییر شرایطی را دارند که به ارتقاء تاب‌آوری‌شان می‌انجامد». آن‌ها می‌توانند از طریق پاسخ به شوک‌ها و استرس‌ها، و همچنین ظرفیت‌سازی و یادگیری اجتماعی، تاب‌آوری را به‌صورت فعال ارتقاء دهند (Berkes & Ross, 2013). اجتماع در حال ظرفیت‌سازی، برای رشد مثبت برنامه‌ریزی می‌کند. اهداف اقتصادی و اجتماعی را تلفیق و به ارتباط میان گروه‌های مختلف کمک می‌کند (Zautra et al., 2009).

اجتماعات سیستم‌های بسته و مرزبندی شده نیستند،

۳. مفهوم‌سازی تاب‌آوری اجتماعات محلی

انتخاب شاخص‌های معنادار برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعات، نیازمند شناسایی مدلی قابل اتکا برای هدایت کار است (Zautra et al., 2009). به همین دلیل به‌منظور عملیاتی‌سازی ارزیابی تاب‌آوری اجتماعات، لازم است تا پیش از هر چیز، مفهوم‌سازی‌های صورت گرفته در خصوص تاب‌آوری اجتماعات، بررسی شوند.

با توجه به اینکه تاب‌آوری غالباً به‌عنوان ویژگی مستقل از عوامل منجر به آن و در برخی موارد نتایج آن، تعریف

نشده است (Kulig et al., 2013)، بسیاری معتقدند که هر گونه مفهوم‌سازی از آن، باید مواردی را در بر گیرد که به تاب‌آوری اجتماعات می‌انجامد. نویسندگان مختلف از عناوین گوناگونی به‌منظور اشاره به مفاهیم شکل‌دهنده به تاب‌آوری اجتماعات استفاده کرده‌اند (Matarrita-Cascante et al., 2016). تعدادی از مهم‌ترین و پرارج‌ترین مفهوم‌سازی‌ها و عناصر کلیدی آن‌ها در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. مفهوم‌سازی‌های ارائه شده از تاب‌آوری اجتماعات

ردیف	پژوهشگران	عنوان مفاهیم شکل‌دهنده به تاب‌آوری اجتماعات	اجزاء اصلی شکل‌دهنده به تاب‌آوری اجتماعات
۱	Norris et al., (2008)	ظرفیت‌ها	توسعه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، اطلاعات و ارتباطات و توانایی اجتماعات محلی
۲	Magis (2010)	منابع	طبیعی، انسانی، فرهنگی، اجتماعی، مالی / ساخته شده و سیاسی
۳	Wilson (2012)	سرمایه	اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیست
۴	Cohen et al., (2013)	متغیرهای کلیدی	رهبری، کارایی جمعی، آمادگی، حس تعلق به مکان، اعتماد اجتماعی و روابط اجتماعی
۵	Berkes & Ross (2013)	نقاط قوت	ارتباطات مردم-مکان، ارزش‌ها و باورها، دانش، مهارت‌ها و یادگیری، شبکه‌های اجتماعی، حکمروایی مشارکتی (شامل نهادهای همکارانه)، اقتصاد متنوع و نوآورانه، زیرساخت اجتماعات، رهبری و چشم‌انداز مثبت شامل آمادگی برای پذیرش تغییر منابع، پیوستگی اجتماعی، سرمایه اجتماعی، اطلاعات و ارتباطات، توانایی یادگیری، حل مسئله، اقدام جمعی و دگرگونی
۶	Pfefferbaum et al., (2015)	اجزاء کلیدی (ابعاد)	توسعه / ثبات اقتصادی؛ زیرساخت‌ها/خدمات؛ سرمایه / شبکه‌های اجتماعی؛ اطلاعات/ ارتباطات/ دانش/ مهارت‌ها؛ توانایی / عاملیت اجتماعات؛ عاملان/ رهبران فعال؛ عدالت/ دسترسی عادلانه به منابع؛ مشارکت/ عمل جمعی؛ ارزش‌ها و باورها/ تمایلات؛ ترتیب حکمروایی/ نهادهای محلی
۷	Matarrita-Cascante et al., (2016)	عوامل	اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و طبیعی
۸	Wilson et al., (2018)	حوزه	

برخی از این عوامل ایستا و برخی دیگر پویا هستند. بعضی از اجزاء اصلی محسوب می‌شوند، اما بعضی دیگر مداخله‌گر هستند یا به‌عنوان کاتالیزور عمل می‌کنند (Matarrita-Cascante et al., 2016). مفهوم‌سازی‌های انجام شده غالباً در پژوهش‌های کیفی و به‌منظور تدوین مصاحبه‌ها با ذی‌نفعان قابل کاربست هستند. این مفهوم‌سازی‌ها توسط محققانی از دیسپلین‌های مختلف

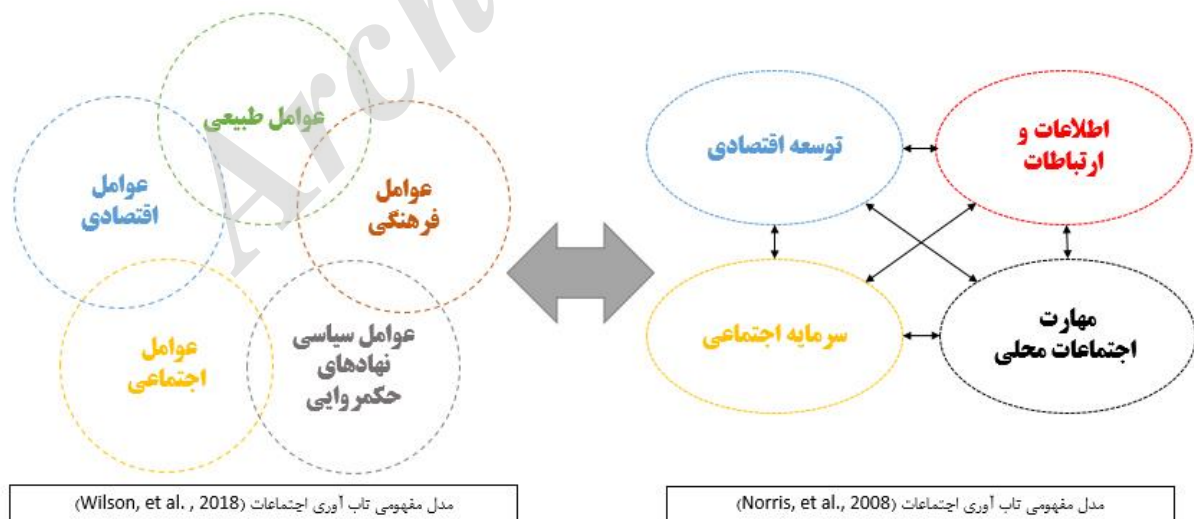
ذکر چند نکته اساسی درباره مفهوم‌سازی‌های صورت گرفته در خصوص تاب‌آوری اجتماعات ضروری است: نخست، عوامل فوق‌الذکر شاخص‌های تاب‌آوری نیستند، بلکه مواردی هستند که وجودشان باعث تاب‌آوری بالاتر سیستم‌های اجتماعات محلی می‌شود؛ دوم، مطالعات نشان داده‌اند که این موارد تا میزان زیادی با هم مرتبط هستند و در نهایت، این عوامل نقش‌ها و ویژگی‌های متفاوت دارند.

مدل مفهومی را به‌عنوان دو نمونه از جامع‌ترین و خلاصه‌ترین مدل‌های مفهومی تدوین شده تاکنون بپذیریم؛ تلفیق این دو به‌منظور ایجاد مدل مفهومی جامع منطقی به نظر می‌رسد (شکل ۲). به‌ویژه با توجه به اینکه با وجود برخی اجزاء کلیدی نظیر عوامل اجتماعی و اقتصادی در مدل Norris و همکاران (۲۰۰۸)، جای خالی عوامل طبیعی، سیاسی - نهادی و فرهنگی بیش از هر چیز مشهود است. بنابراین از تلفیق و یکپارچه‌سازی این مفهومی‌سازی‌ها دیگرامی حاصل می‌شود، که به‌عنوان مدل مفهومی اولیه اجتماعات محلی تاب‌آور حاصل از مطالعات نظری ارائه می‌شود (شکل ۳).

نکته مهم در خصوص اجزاء تشکیل‌دهنده این مدل، وجود ارتباطات زنجیره‌ای و چندسویه میان عوامل آن است. بدیهی است این نمودار، یک مدل مفهومی اولیه است که با توجه به ماهیت اکتشافی این پژوهش، امکان تغییر آن در طول مطالعات، به‌هنگام بهره‌گیری از نظرات ذی‌نفعان و متخصصان درزمینه و بستر محلی وجود دارد و ممکن است مواردی به آن افزوده، یا از آن کاسته شود.

صورت پذیرفته، و از این‌رو وجوه اشتراک و افتراق فراوان و همچنین کاستی‌هایی دارند. دو مورد از مهم‌ترین مفهومی‌سازی‌ها، مربوط به Norris و همکاران (۲۰۰۸) و Wilson و همکاران (۲۰۱۸) است. با اندکی تأمل ملاحظه می‌شود که با وجود قدیمی‌تر بودن مفهومی‌سازی Norris و همکاران (۲۰۰۸)، این مدل بسیاری از موارد مدنظر پژوهشگران متأخرتر، متمرکز بر نقش عوامل انسانی، در خصوص عوامل و اجزاء تشکیل‌دهنده اجتماعات محلی تاب‌آور را دربرمی‌گیرد. به عبارتی بسیاری از اجزاء کلیدی ارائه شده توسط دیگر پژوهشگران، در زیرمجموعه همین منابع قرار می‌گیرند. از سوی دیگر، غالب معیارهای ارائه شده توسط پژوهشگرانی نظیر Magis (۲۰۱۰) که بر نقش منابع مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی، اجتماعی، مالی/ساخته شده و سیاسی به‌عنوان اجزاء کلیدی تاب‌آوری اجتماعات تأکید دارند، مشابه یا قابل دسته‌بندی و قرارگیری در زیرمجموعه حوزه‌های تعریف شده توسط Wilson و همکاران (۲۰۱۸) - اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و طبیعی - است.

بنابراین اگر با توضیحات و تفاسیر ارائه شده، این دو

شکل ۲. ترکیب مدل‌های مفهومی اجتماعات محلی تاب‌آور

(منبع: Norris et al., 2008 & Wilson et al., 2018)

شکل ۳. مدل مفهومی اولیه اجتماعات محلی تاب‌آور به دست آمده از ترکیب مدل‌های موجود (منبع: نویسندگان با استفاده از Norris et al., 2008 & Wilson et al., 2018)

۴. روش تحقیق

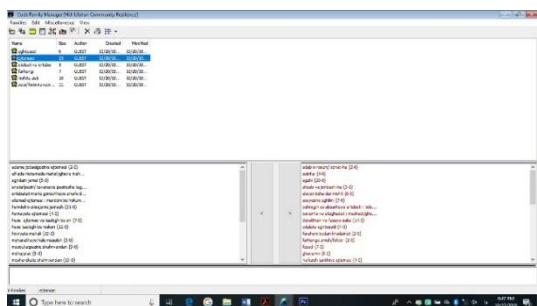
با توجه به اینکه ماهیت تاب‌آوری اجتماعات محلی به‌عنوان پدیده‌ای که این پژوهش به دنبال مطالعه آن است، از نظر هستی‌شناسی پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی و تا حد زیادی وابسته به ذهنیت ذی‌نفعان مختلف است، در هر اجتماعی ممکن است این پدیده به‌گونه‌ای متفاوت قابل تعریف باشد. بنابراین شناخت آن نیازمند مطالعه باورها، نگرش‌ها و ارزش‌های ساکنان، ذی‌نفعان و متخصصان است. از نظر شناخت‌شناسی نیز لازم است، پژوهشگر با موضوع پژوهش رابطه‌ای نزدیک برقرار سازد و مشارکت‌کنندگان به‌عنوان همکاران فعال در فرایند پژوهش در نظر گرفته شوند. بنابراین در این پژوهش، پارادایم تفسیری و طرح پژوهش کیفی مدنظر قرار گرفته است. هستی‌شناسی تفسیرگرا، تحلیل نظام‌مند از کنش معنادار اجتماعی را دربرمی‌گیرد که از طریق مشاهده تفصیلی افراد در محیط طبیعی انجام می‌پذیرد. تا به تعبیراتی از چگونگی خلق جهان اجتماعی توسط افراد و حفظ آن، دست یابد (نیومن، ۱۳۸۹). یکی از پیش‌فرض‌های اصلی پژوهش تفسیری این است که واقعیت توسط اجتماع ساخته می‌شود، به همین دلیل است که هیچ واقعیت واحد

قابل مشاهده‌ای وجود ندارد. اما واقعیت‌های چندگانه با تفسیری متفاوت از یک رویداد واحد وجود دارند (Merriam, 2009). پژوهشگران تفسیرگرا بیشتر به دنبال پیچیدگی دیدگاه‌ها هستند تا محدود کردن معانی به گروه‌های اندکی از ایده‌ها (Creswell, 2009). تأکید پژوهش کیفی نیز بر تحلیل موارد خاص در زمان و مکان مربوط به خودشان و با شروع از نظرات مردم و فعالان درزمینه و بستر محلی است (Flick, 2009). روش‌های کیفی به‌طور معمول مقادیر بسیار زیادی اطلاعات دقیق درباره تعداد اندکی از مردم و نمونه‌ها تولید می‌کنند. این مسئله به عمق درک از نمونه‌ها و موقعیت‌های مورد مطالعه کمک می‌نماید (Patton, 2002). «روش‌های کیفی به‌منظور پاسخ‌دهی به آن دسته از پرسش‌های پژوهشی به کار می‌روند که نیازمند تبیین یا درک پدیده‌های اجتماعی و زمینه‌شان هستند. آن‌ها به‌ویژه برای کشف مسائلی که حائز پیچیدگی‌هایی هستند و برای مطالعه فرایندهایی که در طول زمان رخ می‌دهند، مناسب هستند.» (Ritchie & Lewis, 2005). هدف رویکرد کیفی غالباً توصیف یک وضعیت، پدیده، مشکل یا رویداد است (Kumar, 2011). مشارکت‌کنندگان در این پژوهش، در حقیقت ذی‌نفعان

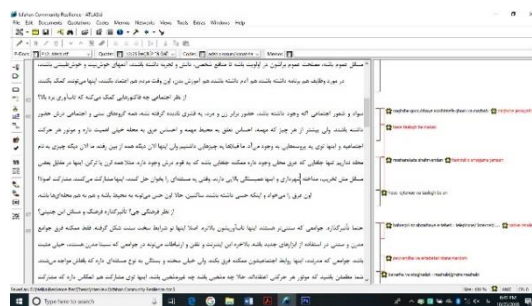
سازمان‌های موجود در لیست اولیه نیز تماس گرفته شد. در این پژوهش از تکنیک مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته برای گردآوری داده‌ها استفاده شد. با توجه به ماهیت مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته، اغلب پرسش‌ها در جریان مصاحبه شکل می‌گرفتند و با شناسایی شکاف‌ها و ابهام‌ها از پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان، محورهای پرسش‌های بعدی به وجود می‌آمد. اما عموماً سه نوع پرسش باز، ساختاری و تبیینی در مراحل مختلف مصاحبه مطرح می‌شد (نیومن، ۱۳۸۹؛ Flick, 2009). در زیر نمونه‌ای از این سه گونه پرسش آمده است:

- نمونه پرسش باز: «به نظر شما چه عوامل یا امکاناتی باعث می‌شود که اجتماعات محلی شهر اصفهان در برابر بحران خشک‌سالی سازگاری بیشتری داشته باشند و بتونن خودشونو با شرایط و تنش‌های وارده تطبیق بدن؟ لطفاً دانسته‌ها و تجارب خودتون در این خصوص را آزادانه توضیح بدید.»
  - نمونه پرسش ساختاری: «به نظر شما آیا وضعیت اقتصادی اجتماعات بر توانایی سازگاری آن‌ها در برابر بحران خشک‌سالی تأثیرگذاره؟»
  - نمونه پرسش تبیینی: «شما در صحبت‌هاتون اشاره کردید که آموزش و فرهنگ‌سازی بر تاب‌آوری اجتماعات تأثیرگذاره. اما به نظر شما آیا اطلاع‌رسانی یا آموزش در خصوص بحران خشک‌سالی از طریق رسانه‌های جمعی یا شبکه‌های اجتماعی هم مؤثره؟»
- مصاحبه‌ها در فاصله زمانی اردیبهشت تا نیمه شهریور ۱۳۹۷ انجام پذیرفت. تمامی مصاحبه‌ها ضبط می‌شد. میانگین زمانی مصاحبه‌ها ۵۷ دقیقه بود. به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی هدایت شده و هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد و از نرم‌افزار ATLAS-ti بهره گرفته شد. مراحل انجام کدگذاری تا دستیابی به مدل تحقیق در ادامه آورده شده است (شکل ۴).

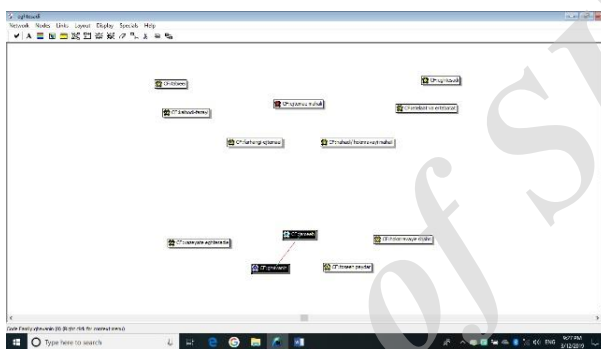
اجتماعات محلی مورد مطالعه و متخصصان هستند. به‌منظور انتخاب طیف متنوعی از افراد ذی‌نفع و متخصص در اجتماعات محلی در این پژوهش، نخست فهرستی شامل گروه‌های ذی‌نفع و متخصص، به‌منظور دستیابی به حداکثر تنوع، در اجتماعات محلی شهر اصفهان تهیه شد. منظور از حداکثر تنوع، حضور طیف مشارکت‌کنندگانی است که در اجتماعات محلی دست اندرکارند. این افراد و گروه‌ها شامل مردم و کسبه محلی در محلات، مسئولان سازمان‌های دولتی و عمومی که در سطوح مختلف حرفه‌ای، سیاست‌گذاری و اجرایی در اجتماعات فعال و تأثیرگذارند، NGOها و در نهایت متخصصان مشغول به فعالیت در شرکت‌های مهندسان مشاور و حوزه دانشگاهی و در نهایت، پژوهشگران از دیگر گروه‌های منتخب برای مصاحبه‌ها بودند. با توجه به محدودیت‌های تحقیق در انتخاب ساکنان و کسبه محلی برای انجام مصاحبه‌ها، از روش نمونه‌گیری در دسترس بهره گرفته شد. اما به‌منظور انتخاب دیگر ذی‌نفعان و متخصصان برای مصاحبه، پس از تهیه فهرست اولیه حائز افراد کلیدی، نمونه‌گیری هدفمند صورت پذیرفت. پس از آن، به‌منظور شناسایی تعداد بیشتری مشارکت‌کننده مرتبط با هر گروه، نمونه‌گیری به‌صورت زنجیره‌ای ادامه یافت و در مرحله بعدی، با توصیه‌های نخستین گروه از پاسخ‌دهندگان از راهبرد نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده شد. یعنی ذی‌نفعانی که افراد مصاحبه‌شونده به‌واسطه دانش و تجربه خود به‌عنوان افراد مطلع معرفی می‌کردند، در مرحله بعدی مورد مصاحبه قرار می‌گرفتند. آنچه انتخاب ذی‌نفعان را در این مرحله هدایت می‌کرد، شکاف‌هایی بود که به‌واسطه تحلیل داده‌های پیشین مشخص می‌شد، که متناسب با آن‌ها به همان فرد یا افراد دیگر مراجعه می‌شود. یعنی در این مرحله انتخاب مصاحبه‌شوندگان بر اساس نیاز داده‌ها صورت می‌پذیرفت و تا مرحله‌ای پیش می‌رفت که اشباع داده صورت پذیرد. اگر چه به‌منظور دستیابی به ذی‌نفعان خارج از شبکه اجتماعی این افراد و کاستن از هر گونه سوگیری، با تمامی گروه‌ها و

گام دوم: طبقه‌بندی مفاهیم و دستیابی به درون‌مایه‌ها (مقوله‌ها)

گام نخست: کدگذاری متن مصاحبه‌ها

گام سوم: کاهش/ ویرایش لیست کدها و درون‌مایه‌ها و دستیابی به مدل تحقیق

شکل ۴. فرایند تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار ATLAS-ti

کارگرفته شده توسط مشارکت‌کنندگان در مصاحبه که کدگذاری زنده یا برخاسته از متن نیز نامیده می‌شود.

گام دوم: طبقه‌بندی مفاهیم و دستیابی به درون‌مایه‌ها (مقوله‌ها/تم‌ها)

پس از استخراج مفاهیم و شناسایی کدهای اولیه، در این مرحله از مقایسه مفاهیم و طبقه‌بندی آن‌ها، کدهای اولیه مشابه در یک طبقه کنار هم قرار گرفتند و طبقات اولیه شکل گرفت. این طبقات در هم ادغام شده و درون‌مایه‌ها (مقوله‌ها/تم‌ها) را تشکیل دادند.

گام سوم: کاهش/ ویرایش لیست کدها و درون‌مایه‌ها و دستیابی به مدل تحقیق

پس از طبقه‌بندی مفاهیم، بار دیگر فرایند کدگذاری از آغاز تکرار شد. در این فرایند برخی کدها حذف شدند، برخی از

گام نخست: کدگذاری متن مصاحبه‌ها

پس از انجام مصاحبه‌ها نخست متن فایل‌های صوتی ضبط شده با همان زبان مشارکت‌کنندگان پیاده شد. در هنگام پیاده کردن مصاحبه‌ها، یادداشت‌های هنگام مصاحبه نیز در متن در قالب یادداشت‌های تحلیلی اعمال می‌شدند. برای آشنایی با داده‌ها و ارتباط عمیق، داده‌ها چندین مرتبه بازخوانی شد. پس از وارد کردن داده‌ها در نرم‌افزار ATLAS-ti، با مرور داده‌ها هر جا مفهوم خاصی قابل برداشت بود، با مشخص کردن آن بخش، کدی به آن اختصاص داده شد. از سه روش برای نام‌گذاری مفاهیم استفاده شد: نخست، بهره‌گیری از مفاهیم به کارگرفته شده در پیشینه نظری موجود یا کدهای آزاد؛ دوم، استفاده از برچسب‌های پیشنهادی پژوهشگر ضمن وفاداری کامل به متن یا کدهای باز و در نهایت، استفاده از اصطلاحات به

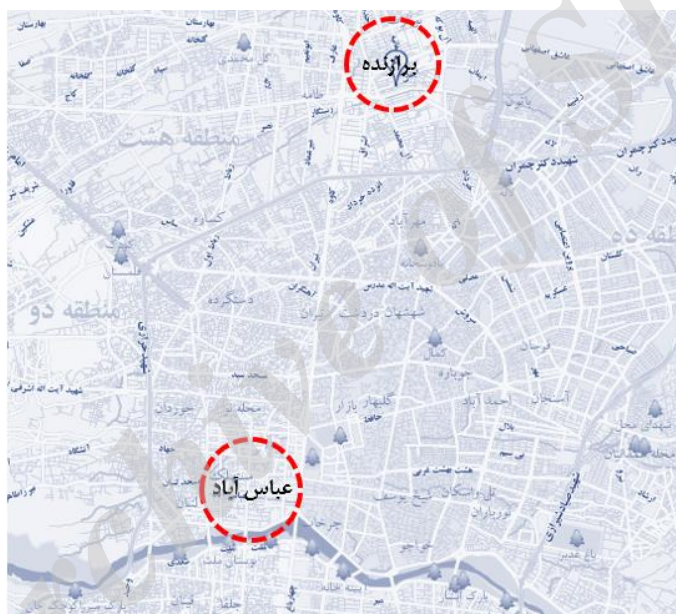

شرقی سلسله کوه‌های زاگرس همواره حاصلخیزترین جلگهٔ فلات مرکزی ایران بوده است. نکتهٔ قابل توجه در خصوص زاینده‌رود این است که این رودخانه در معرض خطر سیکل متناوب خشک‌سالی قرار دارد و بی‌توجهی به تعادل اکولوژیک آن در سال‌های اخیر خسارت‌های جبران‌ناپذیری را به محیط‌زیست آن و فضاهای اطراف وارد آورده است. پس از رودخانهٔ زاینده‌رود، مادی‌ها به‌عنوان شریان‌های حیاتی در بافت شهری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند (مهندسین مشاور باوند، ۱۳۸۶). مادی‌ها شاخه‌هایی از زاینده‌رود بودند که قبل از دوران صفویه برای آبیاری مزارع و کشتزارها استفاده می‌شدند. با گسترش شهر صفوی، جریان‌های آبی درون شهر را تشکیل دادند (اهری، ۱۳۸۰). به‌طورکلی ۱۵۴ نهر یا مادی از این رودخانه به‌منظور آبیاری مزارع جدا می‌شود. از این میان ۱۰ مادی از داخل شهر اصفهان و از میان محلات و عناصر شهری عبور می‌کند (جمشیدی و قلعه‌نویی، ۱۳۹۲). گذشته از عملکرد اولیهٔ آن‌ها که آب‌رسانی به مزارع و محلات بوده است، با گسترش شهر این مادی‌ها به‌تدریج عملکردهایی نظیر تعدیل خرد اقلیم در دل محلات را یافتند و شبکهٔ محورهای سبز پیوسته‌ای را در شهر شکل دادند، که در طول تاریخ به‌عنوان بستر شکل‌گیری پیوندها، تعاملات و روابط اجتماعی ساکنان در محلات نیز محسوب می‌شدند. در سال‌های اخیر بحران خشک شدن رودخانهٔ زاینده‌رود و به‌تبع آن خشکی مادی‌ها، فشار شدیدی را بر پیکرهٔ شهر و اجتماعات محلی در شهر اصفهان وارد آورده است (شکل ۵). از این رو این مطالعه دو مورد از محلات هم‌جوار با مادی‌ها (محلّهٔ عباس‌آباد و محلّهٔ برازنده) در شهر اصفهان را به‌عنوان نمونهٔ موردی برمی‌گزیند. دلیل انتخاب این محلات، دربرگیری دو گونه محلّه با قدمت تاریخی و نسبتاً نوساز و نیز دربرداشتن دو طیف از اجتماعات محلی با پایگاه اجتماعی و درآمدی متفاوت است. موقعیت این دو محلّه در نقشه مشخص شده است (شکل ۶).

آن‌ها در دل کدهای دیگر قرار گرفتند یا برچسب برخی از آن‌ها تغییر کرد. در این مرحله، در درون‌مایه‌ها نیز تغییراتی اعمال شد و برخی موارد تلفیق شده و طبقات جدیدی نیز شکل گرفتند. علاوه بر این، مروری بر درون‌مایه‌ها و زیردرون‌مایه‌ها نشان داد که برخی از موارد مربوط به مقیاسی فراتر از مقیاس اجتماعات محلی است. بنابراین موارد تفکیک شده و مدل اصلی در دو سطح جامعه و اجتماع محلی ترسیم شد. ذکر این نکته ضروری است که انجام مصاحبه‌ها تا مرحلهٔ اشباع داده‌ها ادامه یافت. در فرایند انجام پژوهش، برای اطمینان از صحت داده‌های جمع‌آوری شده، درگیری طولانی مدت و عمیق با داده‌ها وجود داشت. ضمن اینکه به‌صورت مداوم کنترل توسط اعضا انجام می‌پذیرفت و برای افزایش تأییدپذیری در برخی موارد مجدداً به مشارکت‌کنندگان مراجعه می‌شد. داشتن حداکثر تنوع در نمونه‌گیری و دیدارهای طولانی مدت، از دیگر راه‌های افزایش اعتبار داده بودند. در این پژوهش، اخذ رضایت آگاهانه، حفظ اطلاعات هویتی افراد، برخورد عادلانه با تمامی افراد، پرهیز از طرح پرسش‌هایی که مشارکت‌کنندگان را به خطر می‌اندازد یا وارد حریم شخصی آن‌ها می‌شود، قطع فرایند مصاحبه در جایی که مشارکت‌کننده تمایل به ادامه فرایند ندارد، به حداقل رساندن میزان مزاحمت برای دسترسی و واگذاری حق انتخاب مکان و زمان مصاحبه به مشارکت‌کنندگان با هدف راحتی و آسایش آن‌ها، پرهیز از هرگونه رفتاری که بیانگر قضاوت نسبت به صحبت‌های مشارکت‌کننده باشد و رعایت امانت‌داری در پیاده‌سازی محتوای مصاحبه‌ها، به‌عنوان ملاحظات اخلاقی مدنظر قرار گرفت.

۵. محدودهٔ مطالعه

شهر اصفهان در قسمت جلگه‌ای استان اصفهان قرار دارد که از آبرفت‌های زاینده‌رود به وجود آمده است. این جلگه و رودخانه با شیبی ملایم به‌طرف باتلاق گاوخونی در جنوب شرق اصفهان منتهی می‌شوند. این جلگهٔ رسوبی در ناحیهٔ

شکل ۶. موقعیت محله عباس‌آباد و برازنده در شهر اصفهان

۶. یافته‌ها

مصاحبه‌های انجام شده در جدول ۲ آمده است. در این پژوهش، فرایند تحلیل محتوای کیفی هدایت شده برای تعیین مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده تاب‌آوری اجتماعات محلی در شهر اصفهان استفاده شد و نخست، ۹۶ کد اولیه استخراج شد. با بازبینی متعدد و ادغام کدها بر اساس تشابه در طی چندین مرحله، در نهایت در زیرمجموعه دو سطح اصلی جامعه و اجتماع محلی، ۴۸ زیردرون مایه و ۱۰ درون‌مایه اصلی استخراج شد (جدول ۳).

از مجموع ۳۲ مصاحبه انجام شده، ۸ نفر از مشارکت‌کنندگان را خانم‌ها و ۲۴ نفر را آقایان تشکیل دادند. از ۲۵ نفر از متخصصان مشارکت‌کننده در این تحقیق ۶ نفر دارای تخصص برنامه‌ریزی شهری، ۳ نفر از متخصصان طراح شهری، ۲ نفر معمار، ۲ نفر متخصص محیط‌زیست، ۲ نفر متخصص در علوم اجتماعی و مردم‌شناسی و مابقی در سایر علوم تخصص داشتند. لیست مشارکت‌کنندگان در این پژوهش به تفکیک تخصص، جنسیت و نیز تعداد

جدول ۲. لیست مصاحبه‌شونده‌ها

تعداد مصاحبه	جنسیت	تخصص	ذی‌نفعان و متخصصان
۵	زن- ۳ مرد	-	ساکنین و کسبه محلی (محلّه عباس‌آباد)
۵	زن- ۴ مرد	-	ساکنین و کسبه محلی (محلّه برازنده)
۶	زن- ۲ مرد	۲ برنامه‌ریز شهری- ۲ طراح شهری- ۲ معمار	استاد دانشگاه
۲	مرد ۲	برنامه‌ریز شهری	مهندسين مشاور
۲	مرد ۲	محیط‌زیست، علوم اجتماعی	NGO
۳	مرد ۳	مردم‌شناس، کارگردانی، مدیریت	شهرداری
۲	مرد ۲	برنامه‌ریز شهری و منطقه‌ای	شورای شهر
۱	زن ۱	طراح شهری	وزارت راه و شهرسازی
۲	زن- ۱ مرد	کشاورزی و اقتصاد	سازمان برنامه‌بودجه
۱	مرد ۱	زمین‌شناسی (تخصص آب زیرزمینی)	آب منطقه‌ای
۱	مرد ۱	عمران	آب و فاضلاب
۱	مرد ۱	محیط‌زیست	پژوهشگر در حوزه تاب‌آوری اکولوژیک
۱	زن ۱	ارتباطات	پژوهشگر در حوزه جامعه‌پذیری بحران آب
۳۲	زن ۸- ۲۴ مرد	-	مجموع

جدول ۳. عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان از دیدگاه ذی‌نفعان و متخصصان

سطح	درون‌مايه	زیردرون‌مايه
	ثبات نظام حکمروایی شهری	ثبات نظام حکمروایی شهری
	مشروعیت / مقبولیت نظام حکمروایی شهری	مشروعیت / مقبولیت نظام حکمروایی شهری
حکمروایی	ساختارهای حکمروایی شهری (دموکراتیک / غیردموکراتیک)	ساختارهای حکمروایی شهری (دموکراتیک / غیردموکراتیک)
شهری	نهادهای رسمی کارآمد و مورد اعتماد	نهادهای رسمی کارآمد و مورد اعتماد
	NGO ها و سازمان‌های مردم‌نهاد	NGO ها و سازمان‌های مردم‌نهاد
جامعه	احزاب و جنبش‌ها	احزاب و جنبش‌ها
	وضعیت رفاه و ثبات اقتصادی جامعه	رفاه و ثبات اقتصادی جامعه
	اقتصادی	فساد
	توسعه پایدار	پایبندی به توسعه پایدار در سیاست‌ها
	قوانین	حاکمیت و کارآمدی قوانین

جدول ۳. عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان از دیدگاه ذی‌نفعان و متخصصان

سطح	درون‌مایه	زیردرون‌مایه
		<p>سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی (مردم به نظام حکمروایی / مردم به مردم)، انسجام اجتماعی، پیوندها و تعاملات اجتماعی، مشارکت شهروندان، همدلی و حمایت اجتماعی)</p> <p>مهارت‌های اجتماعات محلی (روحیه تصمیم‌گیری و اقدام جمعی، مهارت‌های حل مسئله، انعطاف‌پذیری و خلاقیت / توانایی پذیرش تغییر در جامعه)</p> <p>افراد معتمد (محلی/غیر محلی)</p> <p>حس اجتماع و تعلق به آن</p> <p>حس تعلق به مکان (محله)</p> <p>حس هویت محلی</p> <p>سابقه سکونت</p> <p>عدم جدایی‌گزینی اجتماعی</p> <p>مسئولیت‌پذیری شهروندان</p> <p>نقش فعال گروه‌های مختلف در اجتماع (قومی / مذهبی)</p> <p>نقش فعال جنسیت‌ها (زن/ مرد)</p> <p>امید به آینده و بهبود وضعیت شادی</p> <p>باورها و اعتقادات (مذهبی / غیرمذهبی)، آئین‌ها، آداب و رسوم، سنت‌ها، فرهنگ عامه (فولکلور)</p> <p>هنجارها / روحیات و ارزش‌های مشترک</p> <p>سبک زندگی (مدرن/ سنتی)</p> <p>توسعه اقتصادی</p> <p>دسترسی عادلانه به منابع اقتصادی</p> <p>فراهم بودن خدمات</p> <p>منابع درآمدی متنوع</p> <p>ساختارهای حکمروایی محلی</p> <p>رهبری</p> <p>ارتباط میان گروه‌های ذی‌نفع در تصمیم‌گیری‌ها</p> <p>هماهنگی میان سازمان‌ها و نهادها</p> <p>نقش مساجد و کانون‌های مذهبی</p> <p>محیط‌زیست پایدار</p> <p>عناصر طبیعی (درختان، پوشش گیاهی و فضای سبز، آب)</p> <p>کنترل آلاینده‌ها در محیط</p> <p>تنوع زیستی</p> <p>توجه به ظرفیت‌های اکولوژیک در توسعه</p> <p>الگوهای معماری و شهرسازی پایدار</p> <p>وجود کیفیت‌های مکانی (آسایش اقلیمی، همسازی با طبیعت، تناسبات فضا، دید و منظر مطلوب، انعطاف‌پذیری، آموزندگی، خوانایی و ...)</p> <p>آگاهی افراد</p> <p>شیوه‌های مختلف آموزش به اجتماع محلی</p> <p>رسانه مسئول و مورد اعتماد</p> <p>بهره‌گیری از ابزارهای ارتباطی (تلفن / اینترنت / ...)</p> <p>سایر منابع قابل اطمینان اطلاعات (شبکه‌های اجتماعی و غیره)</p> <p>بهره‌گیری از تجارب گذشته</p>
	عوامل اجتماعی - فرهنگی	
اجتماع محلی	عوامل اقتصادی	
	عوامل نهادی - حکمروایی محلی	
	عوامل طبیعی	
	عوامل کالبدی - فضایی	
	اطلاعات و ارتباطات	

سطح جامعه

۱. حکمروایی شهری: یکی از عوامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی، به‌طور کلی ساختارهای حکمروایی شهری و نهادهای مرتبط با آن است. نمونه‌هایی از نقل‌قول‌های مشارکت‌کنندگان در خصوص این موارد، در ادامه آورده شده است. «مشکل آب را مردم بیشتر از مدیریت نادرست می‌دونند. اگر ناشی از تغییر اقلیم می‌دونستند، در تاب آورشون خیلی تأثیر داشت [...] براشون سخته که چیزی که بهشون تحمیل شده را بیان خودشون سازگار کنند!» (م ۲۹). شرکت‌کننده دیگری چنین بیان کرد که «[...] به نظر من لازمه یک سری نهادهایی که از نظر قانون‌گذاری تأثیرگذارند، بیان و یک ارتباط خیلی خوبی با NGOها برقرار کنند. ما یک‌سری سازمان‌های مردم‌نهاد نیاز داریم پس [...] که نهادهای دولتی با اونها ارتباط خوبی برقرار کنند و یک‌سری کارهارو بسپارن به NGOها و یک‌سری ایده‌ها رو از NGOها بگیرن.» (م ۲۴).

۲. وضعیت اقتصادی: تاب‌آوری اجتماعات محلی تا حدود زیادی از وضعیت اقتصادی جامعه تأثیر می‌پذیرد. برای مثال مشارکت‌کنندگان به مواردی نظیر رفاه و ثبات اقتصادی جامعه اشاره کردند. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان بیان داشت که: «بینید روابط اجتماعی ما خیلی تحت تأثیر مسائل دیگه هست. یعنی وقتی از لحاظ اقتصادی مشکل داشته باشی، این مسئله روی روابطت هم تأثیر می‌گذاره» (م ۱۰). از دیگر موارد مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعات محلی از دیدگاه مشارکت‌کنندگان، وجود یا عدم وجود فساد اقتصادی، اداری و [...] در جامعه بود. نمونه‌ای از نقل‌قول مشارکت‌کنندگان در این زمینه بدین صورت است: «[...] علاوه بر اختلاس و غیره، فساد اداری هم در ساخت‌وساز داریم که باعث می‌شه مردم دوباره اعتمادشون از بین بره و تا زمانی که این

فساد اداری باشه خوب وضع به همین منواله. یعنی شما تو یه محله در نظر بگیرید که مثلاً اگر مردم برای تاب‌آوری و خشک‌سالی و غیره هم کار کردند، وقتی یه دفعه یه نفر با رانت و رشوه و پول، مجوز احداث یک برج را می‌گیره [...] اون هم بدون پارکینگ! از این اتفاقات در سطح شهر ما زیاد می‌بینیم دیگه. این‌ها باعث می‌شه که اعتماد از بین بره. یعنی افرادی که دارند همکاری می‌کنند، می‌گن ما داریم این همه تلاش می‌کنیم برای محله‌مون. ولی یه نفر با پول یا رابطه میاد این نظمو به هم می‌ریزه!» (م ۲۸).

۳. توسعهٔ پایدار: پایبندی به اهداف توسعهٔ پایدار، از دیگر مواردیست که زیربنای ایجاد اجتماعات محلی تاب‌آور محسوب می‌شود. یکی از مشارکت‌کنندگان در این زمینه این‌گونه اظهار نظر کرد: «من تاب‌آوری را برمی‌گردونم به توسعهٔ پایدار. به نظر فرد، گروه یا جامعه‌ای تاب‌آور که توی شرایط توسعه پایدار قرار گرفته باشه. توسعه پایدار را بخوام در این فیلد تعریف بکنم اینه که من برنامه ریزیم توی جهات مختلفی که جامعه را به سمت جلو داره می‌بره، یک برنامه ریزی درازمدت با نگاه win-win هست. هم برای حاکمیت و هم مردم» (م ۲۷). مشارکت‌کننده دیگری بیان کرد که «ما شهرهامون توسعه پایدار ندارند. به خاطر اینکه این الگو نیست، کل شهر تحت تأثیر قرار گرفته» (م ۳۱).

۴. قوانین: حاکمیت و کارآمدی قوانین نیز از مهم‌ترین نهادهای تأثیرگذار بر تاب‌آوری در جامعه تلقی می‌شود. یکی از شرکت‌کنندگان در خصوص قوانین این‌گونه بیان کرد: «به نظر من فرهنگ‌سازی صرف کافی نیست [...] همین بستن کمربند ایمنی تا زمانی که جریمه‌ای نبود مردم جدی نمی‌گرفتن. پس قانون و اجبار هم خیلی مهمه» (م ۲). مشارکت‌کننده دیگری به نقش ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی در این زمینه اشاره کرد: «از نظر شهرسازی هم ضوابط و

مقررات شهرسازی مهمه. طرح‌های تفصیلی می‌گه ۶۰ درصد ساخت و ۴۰ درصد فضای باز و از این ۴۰ درصد هم چند درصد فضای سبز داشته باش. خوب بحث آبیاری این فضای سبز مطرحه که باید از همان آب شرب برای آبیاری مصرف شود که با توجه به کم آبی مشکل داره!» (م۵).

سطح اجتماع محلی

۱. عوامل اجتماعی - فرهنگی: مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی از دیدگاه ذی‌نفعان، مربوط به عوامل اجتماعی - فرهنگی بود. بیشترین زیردرون‌مایه‌ها در زیرمجموعه آن قرار گرفتند. برای مثال نمونه‌ای از نقل‌قول‌های مشارکت‌کنندگان در خصوص موضوع سرمایه اجتماعی بدین صورت بود: «وقتی شما بحث شهری و اجتماعی می‌کنید، تأکید شما بر اجتماع و روابط اجتماعی است. اینجا سرمایه اجتماعی خیلی تأثیرگذاره. پس شما اگر می‌خواهید بسنجید که این محله چه وضعیتی داره تاب‌آوریش، باید ببینید اونجا سرمایه اجتماعی چه وضعیتی داره» (م۱۷). مشارکت‌کننده دیگری به نقش کلیدی آیین‌ها در تاب‌آوری اجتماعات اشاره کرد: «در ادبیات عامه خودمون هم می‌گفتن آگه یه درخت را خشک کنی یعنی یه آدم را کشتی! می‌دونی برای اصفهانی‌ها آب مهم نیست هنوز. چون خانومه شلنگ گرفته دم خونشو داره می‌شوره! چون آب و آیین داره هر دو از بین می‌ره. آیین‌ها بودند که آب را حفظ می‌کردند و آب بوده که آیین را به وجود آورده وقتی آیین نیست، آب دیگه قداستشو از دست می‌ده!» (م۱۴).

۲. عوامل اقتصادی: مسائل اقتصادی نیز تا حدود زیادی بر تاب‌آوری اجتماعات محلی تأثیرگذار است. در خصوص توسعه اقتصادی و توان مالی افراد در اجتماعات محلی اگر چه تقریباً تمامی مشارکت‌کنندگان وجود اعتقاد یا عوامل فرهنگی را مقدم بر آن می‌دانستند، یکی از افراد

در خصوص نقش رفاه و توسعه اقتصادی این‌گونه اظهار نظر کرد: «اگر توان مالی ساکنین بالا باشه و اعتقاد و فرهنگش هم وجود داشته باشه، ممکنه این‌ها بتونه خیلی راحت بتونه یه مسئله عمومی را حل کنه» (م۷). مشارکت‌کننده دیگری به نقش وجود منابع متنوع درآمدی به‌عنوان عاملی کلیدی در افزایش تاب‌آوری اجتماعات محلی اشاره کرد: «اقتصاد پایدار خیلی کمک می‌کنه به تاب‌آوری. مثلاً اقتصادی که به منابع مختلف وابسته است و فقط متکی به کشاورزی نیست، می‌تونه سریع خودشو منتقل کنه به بخش‌های دیگه مثل خدمات گردشگری و غیره» (م۲۵).

۳. عوامل نهادی - حکمروایی محلی: ساختارهای حکمروایی و نهادهای محلی نیز از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی محسوب می‌شوند. یکی از افراد شرکت‌کننده این‌گونه به نقش حکمروایی محلی و لزوم وجود رهبری میان نهادها اشاره کرد: «[...] بعد از اون، مدیریت محلیه. به هر حال هر چقدر هم محله همبستگی اجتماعی داشته باشه، نیاز به یه رهبری داره و این رهبری می‌تونه یه چیزی شبیه شورایی یا شورای محله، وابسته به شهرداری باشه. یه ساختار تقریباً حکومتی به نوعی، یا یه چیزی که کاملاً بومیه. مثل چیزی که توی یه روستا اتفاق می‌افتاده و آدم‌ها حول یک کدخدایی جمع می‌شدن و سازوکار محلی داشته. به هر حال فرماندهی هم به نظرم خیلی مهمه» (م۱۹). فرد دیگری نیز این‌گونه بر لزوم هماهنگی میان نهادها تأکید کرد: «سازماندهی‌هایی که مسئولان در مقیاس بالا انجام می‌دهند و کارهایی که مردم در مقیاس محلی انجام می‌دن اینا باید در راستای هم باشه. اگر مردم ببینن نه! برنامه‌ای نیست! و هر اتفاقی که پیش میاد، خودشون باید خودجوش پیش ببرن. به نظر من تاب‌آوری خیلی می‌آد پایین. چون ممکنه هر گروه روند خودشو داشته باشه و گاهی اوقات این تداخل روندها اصلاً به نفع کلیت جامعه نیست» (م۳۰).

۴. عوامل طبیعی: عوامل طبیعی از دیگر موارد مؤثر بر

۶. **اطلاعات و ارتباطات:** آموزش، آگاهی و زیرساخت‌های اطلاع‌رسانی نیز از مهم‌ترین مسائل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعات محلی هستند. درباره نقش کلیدی آموزش در تاب‌آوری اجتماعات محلی، فرد مشارکت‌کننده این‌گونه اظهار نظر کرد: «بینید ابزار اجرای هر تصمیم‌گیری، در واقع دانشه. شما دانش نداشته باشید، اصولاً هیچ کاری را نمی‌تونید انجام بدید [...] دانش تو هر زمینه‌ای [...] یکی از عوامل اصلی مؤثر در هر برنامه‌ریزی برای تاب‌آوری، آموزش هست» (م ۷). شرکت‌کننده دیگری در خصوص نقش شبکه‌های اجتماعی به‌منظور اطلاع‌رسانی بدین صورت اشاره کرد: «[...] مثلاً همین بحث شبکه‌های اجتماعی که اومده، حتی بزرگترها هم دارند از شبکه‌های اجتماعی و اینترنت استفاده می‌کنند، که خوب خیلی مؤثره!» (م ۲۲).

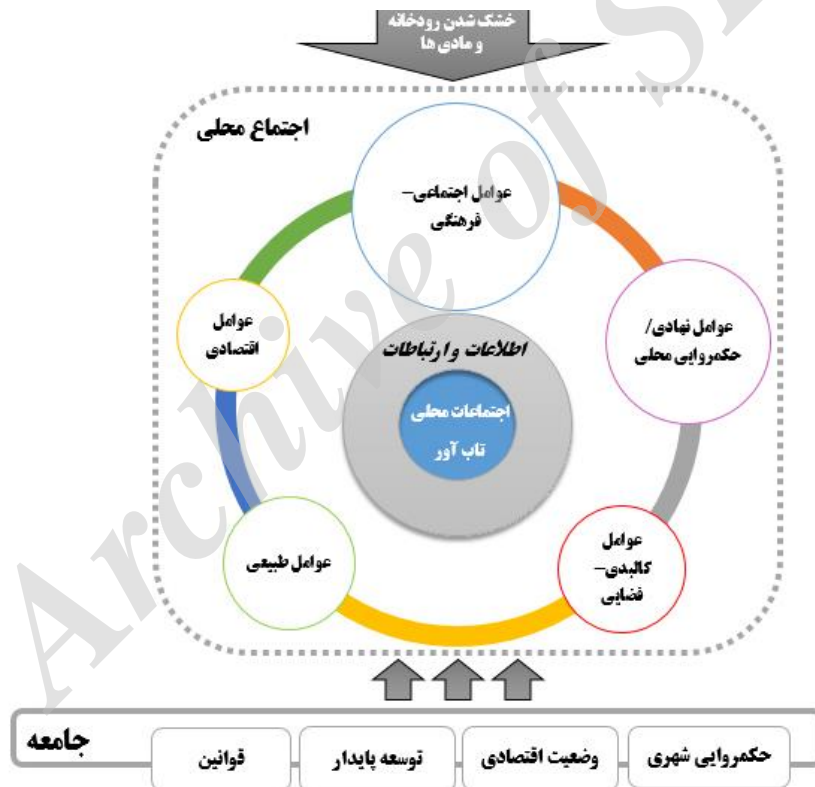
یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بسیاری از مفاهیم ارائه شده در مدل مفهومی اولیه حاصل از مطالعات نظری (شکل ۳)، در تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان نیز مصداق دارد. با وجود این، پس از انجام تحقیق با توجه به شرایط شهر اصفهان، سطوح، درون‌مایه‌ها و مفاهیم دیگری نیز استخراج شد و مدل اجتماعات محلی تاب‌آور شهر اصفهان به دست آمد (شکل ۷). مهم‌ترین تفاوت مدل حاصل از این مطالعات با مدل مفهومی اولیه مربوط به ترکیب دوسطحی - جامعه و اجتماع محلی - آن است. همان‌گونه که ملاحظه شد، مشارکت‌کنندگان علاوه بر درون‌مایه‌های سطح اجتماع محلی، به درون‌مایه‌های حکمروایی شهری، وضعیت اقتصادی، توسعه پایدار و قوانین در سطح جامعه نیز اشاره کرده‌اند. این مسئله با توجه به تأثیرپذیری تاب‌آوری اجتماع محلی از شرایط، تصمیم‌گیری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و به‌طور کلی نهادها در سطح بالاتر (جامعه) کاملاً منطقی و قابل قبول به نظر می‌رسد. مضاف بر این، بسیاری از مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها بر تفکیک ناپذیری عوامل اجتماعی-فرهنگی و حتی لزوم

تاب‌آوری اجتماعات محلی هستند. مشارکت‌کننده‌ای بیان کرد که «فضای سبز دوتا تأثیر داره روی محیط. یه مزیتش اینه که وجود فضای سبز باعث می‌شه شادابی و طراوت ایجاد بشه و آثار مثبت روحی و روانی و فیزیولوژیک داره. ولی خوب از طرفی وقتی یه درخت کهن‌سالی رو می‌بینید که توی یک محله افت کرده، خیلی بیشتر انگیزه دارید حفظش کنید تا یه محله‌ای که نداره [...] پس بهانه‌ای می‌شه برای همبستگی اجتماعی. مثلاً توی همین ایام خشکی مردم یه اطلاعیه‌ای زده بودند که حالا که مسئولان ما به فکر نیستند، بیاید خودمون این فضای سبز رو حفظ کنیم» (م ۱۹). شرکت‌کننده دیگری در خصوص وجود عناصر طبیعی و نقش تنوع زیستی بر تاب‌آوری در محلات چنین بیان داشت که «[...] آرامشی که این آب و درخت ایجاد می‌کنه [...] چقدر پرنده اونجا هست [...] درحالی‌که شما از دور اینو نمی‌بینید. صدای دارکوب مثلاً پشت پنجره میاد. وقتی که آب داره، صبح‌های زود که می‌رم پیاده‌روی دسته‌های مختلف پرنده میان اونجا کنار آب. یعنی یک اکوسیستم کامل، که خوب اینها آرامش می‌ده» (م ۱۸).

۵. **عوامل کالبدی - فضایی:** عوامل کالبدی - فضایی نیز تأثیر فراوانی بر تاب‌آوری اجتماعات محلی دارند. یک فرد شرکت‌کننده در خصوص نقش کیفیت‌های مکانی بیان کرد: «[...] فرد نباید ناامید از فضا بشه. با اینکه خراب شده، با این که خشک‌سالی هست، این فضا باید چیزهایی داشته باشه که الزاماً می‌تونه کالبدی نباشه و برایش معنادار باشه. پس بحث روی کیفیت‌های فضایی هست [...]» (م ۲۷). مشارکت‌کننده دیگری درباره نقش آسایش اقلیمی و تناسبات فضایی این‌گونه اظهار نظر کرد: «یا یکی دیگه از اسرار، ایجاد فضای معامله. ایجاد سکانس تبدیل نور تا سایه است. یعنی نور - نیمه سایه - سایه. نکته بعدی که کمتر توجه می‌شه نسبت‌های هندسیه. به‌ویژه ارتفاع به عرض [...] این دلنشینی و دعوت‌کنندگی فضاست. در حقیقت فاکتوری که باعث سکونت نفس ساکنین می‌تونه بشه تو فضا، اون نسبت ارتفاع به عرضه» (م ۲۱).

از نظر میزان اهمیت درون‌مایه‌ها در میان موارد استخراج شده از این تحقیق نیز مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان، مربوط به عوامل اجتماعی- فرهنگی در سطح اجتماع محلی با مجموع ۱۶ زیردرون‌مایه و ۲۸۹ نقل‌قول از کلیه ۳۲ مصاحبه انجام پذیرفته است. پس از آن در این سطح، عوامل نهادی- حکمروایی محلی، با ۵ زیردرون‌مایه و ۱۰۳ نقل‌قول قرار دارد. در میان بقیه عوامل استخراج شده در این سطح، کمترین تعداد نقل‌قول مربوط به عوامل اقتصادی است که تعداد ۴ زیردرون‌مایه و ۵۵ نقل‌قول را دربرمی‌گیرد. (شکل ۷)

تلفیق این دو عامل اشاره کرده‌اند. به همین دلیل در مدل نهایی، این دو عامل با یکدیگر ترکیب شدند. از جمله تفاوت‌های دیگر نسبت به مدل مفهومی اولیه، افزوده شدن عامل کالبدی- فضایی است که در بسیاری از مصاحبه‌ها، به‌ویژه مصاحبه با افراد متخصص در زمینه معماری و شهرسازی مورد تأکید قرار گرفت. در نهایت، با توجه به تأکید تمامی مصاحبه‌شوندگان بر نقش محوری عامل اطلاعات و ارتباطات و زیردرون‌مایه‌های مربوط به آن در تاب‌آوری اجتماعات محلی، این عامل در کانون مدل اجتماعات محلی تاب‌آور شهر اصفهان قرار گرفت.

شکل ۷. مدل اجتماعات محلی تاب‌آور شهر اصفهان

در استفاده از منابع موجود به‌منظور غلبه بر هر گونه شوک، اختلال، چالش و بحران ناگهانی یا تدریجی و مزمن وارد بر اجتماعات در کوتاه مدت و نیز مدیریت، انطباق و سازمان‌دهی مجدد اجتماعات در بلندمدت تمرکز دارد. همان‌گونه که ملاحظه شد، با وجود تلاش‌های صورت

۷. بحث و نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر تاب‌آوری اجتماعات محلی مورد توجه پژوهشگران رشته‌های مختلف، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفته است. تاب‌آوری اجتماعات بر وجود فعل و انفعالات و نیز توانایی گروه‌ها و اجتماعات

مورد نظر (محلّه عباس‌آباد و برازنده) تفاوت معناداری در خصوص درون‌مایه‌های حاصل از مصاحبه با ذی‌نفعان وجود ندارد. در این پژوهش در نهایت در زیرمجموعه دو سطح اصلی جامعه و اجتماع محلی، ۴۸ زیر درون‌مایه و ۱۰ درون‌مایه اصلی استخراج شد. ۴ درون‌مایه اصلی سطح جامعه عبارت‌اند از: حکمروایی شهری، وضعیت اقتصادی، توسعه پایدار و قوانین و ۶ درون‌مایه اصلی سطح اجتماع محلی عبارت‌اند از: اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، نهادی-حکمروایی محلی، طبیعی، کالبدی-فضایی و اطلاعات و ارتباطات. بسیاری از مفاهیم ارائه شده در مدل مفهومی اولیه و بسیاری از مدل‌های پیشین، در تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان مصداق دارد؛ اما تفاوت‌هایی نیز با توجه به نظرات مشارکت‌کنندگان و شرایط شهر اصفهان در برابر خشک‌سالی وجود دارد. تفاوت‌های این مدل با مدل‌های پیشین عبارت‌اند از: نخست، مهم‌ترین تفاوت مدل حاصل مربوط به ترکیب دوسطحی آن است. همان‌گونه که ملاحظه شد، مشارکت‌کنندگان علاوه بر درون‌مایه‌های سطح اجتماع محلی، به درون‌مایه‌هایی اشاره کردند که قابل طبقه‌بندی در این سطح نبود. بنابراین مدل نهایی در دو سطح طبقه‌بندی شد. در حقیقت می‌توان این‌گونه استدلال کرد که با توجه به قرارگیری اجتماعات محلی در سیستم شهری، این اجتماعات به‌طور اجتناب‌ناپذیر تحت تأثیر تصمیمات، برنامه‌ریزی‌ها و نهادها در سطح بالاتر در جامعه نیز قرار می‌گیرند. بنابراین دوسطحی بودن این مدل، ازجمله نقاط قوت آن و یکی از تفاوت‌های این مدل نسبت به مدل‌های پیشین محسوب می‌شود. دوم، عوامل اجتماعی-فرهنگی در مدل نهایی ترکیب شد. این در حالی است که در بسیاری از مدل‌های پیشین نظیر مدل Norris و همکاران (۲۰۰۸) صرفاً به عوامل اجتماعی پرداخته شده بود و عوامل فرهنگی نادیده انگاشته شده بود و در برخی دیگر، نظیر مدل Wilson و همکاران (۲۰۱۸)، این عوامل به تفکیک نمایش داده شده بودند. سوم، عوامل کالبدی-فضایی ازجمله مواردی است

گرفته در خصوص مفهوم‌سازی و توسعه نظری تاب‌آوری اجتماعات، این مطالعات در دوره جنینی قرار دارند و بنابراین انتقاداتی نیز بر آن‌ها وارد است. با توجه به اینکه پژوهشگران رشته‌های مختلف به جمع‌آوری شاخص‌ها و تدوین چارچوب‌ها پرداخته‌اند، برخی از چارچوب‌ها دچار کاستی‌ها و همپوشانی‌هایی هستند. از سوی دیگر، اغلب این چارچوب‌ها نیازمند شفاف‌سازی مفهومی و آزمون عملی به‌منظور تعیین و تأیید اثربخشی آن‌ها برای ارزیابی هستند. علاوه بر این، مشاهده می‌شود که اغلب پژوهش‌ها درباره موضوعات عملی و جزئیات در منطقه‌ای خاص صورت گرفته و نسبت به نظریه‌پردازی بی‌اعتنا بوده‌اند.

به‌منظور مفهوم‌سازی تاب‌آوری اجتماعات محلی، مهم‌ترین مسئله انتخاب روشی مناسب به‌منظور پیشبرد مراحل و فرایند تحقیق بود. دلایل انتخاب رویکرد کیفی عبارت بودند از: نخست، ماهیت پرسش پژوهش که به دنبال شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان بود؛ دوم، تدوین معیارها و عوامل ارتقاء دهنده تاب‌آوری اجتماعات محلی پیچیده‌تر از آن بود که بتوان با استفاده از روش کمی به آن دست یافت و سوم، مهم‌ترین دلیل انتخاب این رویکرد ماهیت پیچیده، چند بعدی و وابسته به زمینه موضوع تاب‌آوری اجتماعات محلی بود. همان‌گونه که پیش از این نیز توضیح داده شد، دستیابی به مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی نیازمند آن است که باورها، نگرش‌ها و ارزش‌های مشارکت‌کنندگان بررسی شود. بنابراین نیاز است پژوهشگر با موضوع پژوهش رابطه‌ای نزدیک برقرار سازد و ذی‌نفعان مختلف اجتماعات محلی به‌عنوان همکاران فعال در فرایند پژوهش در نظر گرفته شوند. بنابراین در این پژوهش پارادایم تفسیری، طرح پژوهش کیفی و فرایند تحلیل محتوای کیفی هدایت شده با بهره‌گیری از نرم‌افزار ATLAS-ti، به‌منظور بالا بردن دقت و سهولت انجام کار مورد توجه قرار گرفت.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میان دو اجتماع محلی

ذی‌نفعان و متخصصان، یعنی عوامل اجتماعی- فرهنگی تا کم‌اهمیت‌ترین آن، به‌صورت گرافیکی در مدل نمایش داده شود. ذکر این نکته ضروری است که تمامی یافته‌ها و مدل حاصل از این پژوهش، صرفاً قابل‌کاربست در ارزیابی تاب‌آوری اجتماعات محلی مورد مطالعه در شهر اصفهان در برابر بحران خشک‌سالی و خشک شدن رودخانه زاینده‌رود و مادی‌هاست و تعمیم آن به اجتماعات محلی در دیگر شهرها و مناطق و در برابر سایر مخاطرات تدریجی یا شوک‌های ناگهانی جایز نیست. چرا که نتایج حاصل از تحقیق کیفی در بستر اجتماعات محلی در شهر یا منطقه‌ای دیگر و در برابر اختلال یا رویدادی متفاوت، ممکن است درون‌مایه‌ها، زیردرون‌مایه‌ها و به‌طورکلی مدل متفاوتی را حاصل آورد. بنابراین توصیه می‌شود روش به کار گرفته شده در این تحقیق، مورد توجه پژوهشگران به‌منظور تدوین مدل‌ها و چارچوب‌های تاب‌آوری شهر و اجتماعات محلی قرار گیرد.

تشکر و قدردانی

این پژوهش در دانشگاه هنر و با حمایت معنوی شهرداری اصفهان صورت پذیرفته است.

یادداشت‌ها

1. Community
2. Local Communities
3. Community Resilience
4. Community Agency
5. Community Vulnerability
6. Community Adaptability
7. Community Capacity

که عدم حضور آن در بسیاری از مدل‌های پیشین نظیر مدل Magis (۲۰۱۰) و مدل Berkes & Ross (۲۰۱۳) ملموس بود. اما نتایج پژوهش حاضر نشان داد که یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان، مربوط به پایداری یا عدم پایداری محیط مصنوع و نیز کیفیت کالبد ساخته شده و فضای باز محلات است. بنابراین عامل کالبدی- فضایی نیز به چارچوب مدل نهایی حاصل از این مطالعه اضافه شد. اضافه شدن این عامل به مدل نیز دیگر دستاورد نظری این تحقیق محسوب می‌شود. چهارم، یافته‌های تحقیق نشان‌دهنده نقش کلیدی عامل اطلاعات و ارتباطات در تاب‌آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان است. به همین منظور این عامل به کانون مدل منتقل شد. این در حالی است که در اغلب مدل‌های پیشین نظیر Magis (۲۰۱۰)، Wilson (۲۰۱۲) و حتی Wilson و همکاران (۲۰۱۸) این بعد کاملاً نادیده انگاشته شده بود. پنجم، درست است که عامل نهادی/ حکمروایی در مدل مفهومی اولیه در نظر گرفته شده بود، اما جای خالی این عامل نیز در بسیاری از مدل‌های پیشین نظیر مدل Norris و همکاران (۲۰۰۸) دیده می‌شود؛ درحالی‌که نتایج این تحقیق نشان‌دهنده اهمیت بسیار زیاد عوامل نهادی-حکمروایی محلی در تاب‌آوری اجتماعات است. در نهایت، ازجمله دیگر تفاوت‌ها، مربوط به نمایش میزان اهمیت و برجستگی عوامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعات محلی است که در مدل‌های پیشین تمامی موارد به‌صورت هم ارزش نمایش داده شده‌اند، اما در این تحقیق تلاش بر این بود که اهمیت این عوامل از اصلی‌ترین آن از دیدگاه

منابع

اهری، ز. ۱۳۸۰. مکتب اصفهان در شهرسازی: زبان‌شناسی عناصر و فضاهاى شهری، واژگان و قواعد دستوری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.

جمشیدی، م. و قلعه‌نویی، م. ۱۳۹۲. نگرشی بر الگوی سستی طراحی مسیرهای شهری پایدار در ایران، معرفی شبکه مادی‌های شهر اصفهان به‌عنوان «شبکه مسیرهای سبز شهری» و رویکردهای انجام شده در این زمینه، سومین کنفرانس ملی توسعه پایدار و عمران شهری، صص. ۱-۱۶، مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان اصفهان، اصفهان.

مهندسین مشاور باوند. ۱۳۸۶. طرح تفصیلی مناطق ۱ و ۳ شهر اصفهان، شهرداری اصفهان، معاونت شهرسازی و معماری، اصفهان.

نیومن، و.ل. ۱۳۸۹. شیوه‌های پژوهش اجتماعی: رویکردهای کیفی و کمی، ترجمهٔ حسن دانائی فرد و سید حسین کاظمی، چاپ سوم، انتشارات مؤسسهٔ کتاب مهربان نشر، تهران.

- Adger, W.N. 2000. Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3): 347–364.
- Berkes, F. and Ross, H. 2013. Community resilience: Toward an integrated approach. *Society and Natural Resources*, 26: 5-20.
- Berkes, F. and Ross, H. 2016. Panarchy and community resilience: Sustainability science and policy implications. *Environmental Science and Policy*, 61:185–193.
- Clare, A., Graber, R., Jones, L. and Conway, D. 2017. Subjective measures of climate resilience: What is the added value for policy and programming?. *Global Environmental Change*, 46:17-22
- Cohen, O., Leykin, D., Lahad, M., Goldberg, A. and Aharonson-Daniel, L. 2013. The conjoint community resiliency assessment measure as a baseline for profiling and predicting community resilience for emergencies. *Technological Forecasting and Social Change*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2012.12.009>.
- Creswell, J.W. 2009. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed method Approaches*. Sage Publications, Inc. London
- Folke, C. 2006. Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16: 253–267.
- Flick, U. 2009. *An Introduction to Qualitative Research*, Sage Publications Inc. London.
- Jones, L., and Tanner, Th. 2017. ‘Subjective resilience’: using perceptions to quantify household resilience to climate extremes and disasters. *Reg Environ Change*, 17: 229–243
- Kumar, R. 2011. *Research Methodology : a step-by-step guide for beginners*. Sage Publications Ltd. London.
- Kulig, J.C., Edge, D. S., Townshend, I., Lightfoot, N. and Reimer, W. 2013. Community resiliency: Emerging theoretical insights. *Journal of Community Psychology*, 41(6): 758–775.
- Magis, K. 2010. Community resilience: An indicator of social sustainability. *Society and Natural Resources: An International Journal*, 23(5): 401-416.
- Matarrita-Cascante, D., Trejos, B., Qin, H., Joo, D., and Debner, S. 2016. Conceptualizing community resilience: Revisiting conceptual distinctions. *Community Development*, 48(1): 105–123.
- Maxwell, D., Conostas, M., Frankenberger, T., Klaus, D. and Mock, M. 2015. *Qualitative data and subjective indicators for resilience measurement*. Resilience Measurement Technical Working Group. Technical Series No. 4. Rome: Food Security Information Network.
- Merriam, S.B. 2009. *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley and Sons, Inc. San Francisco.
- Norris, F. H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B., Wyche, K.F. and Pfefferbaum, R. L. 2008. Community resilience as a metaphor, rheory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *Am J Community Psychol*, 41, 127–150.
- Patton, M.Q. 2002. *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications. London.
- Pfefferbaum, B., Van Horn, R.L. and Pfefferbaum, R.L. 2015. A conceptual framework to enhance community resilience using social capital. *Clin Soc Work J*, 10.1007/s10615-015-0556-z.
- Platts-Fowler, D. and Robinson, D. 2016. Community resilience: A policy tool for local government. *local government studies*, 1-23.
- Wilson, G. A. 2012. Community resilience, globalization, and transitional pathways of decision-making. *Geoforum*, 43: 1218–1231.
- Wilson, G. A., Schermer, M. and Stotten, R. 2018. The resilience and vulnerability of remote mountain communities: The case of Vent, Austrian Alps. *Land Use Policy*, 71: 372–383.
- Ritchie, J. and Lewis, J. 2003. *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. SAGE Publications. London.
- Zautra, A., Hall, J. and Murray, K. 2009. Community development and community resilience: An integrative approach. *Community Development*, 39(3): 130-147.